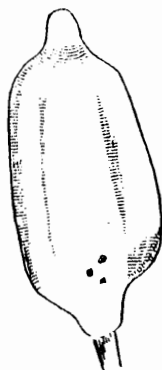

BURBAUMIA

MEDEDELINGEN VAN DE BRYOLOGISCHE
WERKGROEP DER KON. NED. NAT. HIST. VER.

15e jaargang no 3/4 - december 1961

REDACTEUR: E. Agsteribbe, Galileïplantsoen 13hs, Amsterdam-O.
ADMINISTRATEUR: S. Groenhuijzen, Achillesstr. 10'', Amsterdam-Z.

DE NAJAARSEXCURSIE 1961 NAAR HET NAARDERMEER

door W.J. Reijnders en W. Vergouw

De najaarsexcursie van de bryologische werkgroep werd gehouden op zaterdag 9 en zondag 10 september 1961, ook dit maal weer begunstigd door bijzonder fraai weer, terwijl dit zich de dag voor het weekend, met zeer regenachtig weer, niet deed vermoeden. Ook vanaf de dag na het weekend was het weertype weer even vochtig als daarvoor, zodat deze beide fraaie dagen precies uitgemeten schenen. Overigens was dergelijk weer ditmaal bijzonder gunstig voor het onderzoek van de dichte en onoverzichtelijke moerasbossen, die het hoofdbestanddeel vormen van het excursiegebied, het Naardermeer, waarvan een korte schets moge voorafgaan.

Het Naardermeer is een 750 ha. groot natuurlijk, dus niet door vervening ontstaan meer, gelegen ten westen van Naarden aan weerszijden van de spoorlijn Weesp-Bussum. Het is Nederlands eerste natuurmonument, beroemd geworden doordat de dreigende ondergang ervan, door demping met stadsvuil van Amsterdam, in 1906 de directe aanleiding heeft gevormd tot het in het leven roepen van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten.

De geschiedenis van het meer is zeer bewogen. Het werd in 1623/1629 drooggelegd, maar kort daarna om militaire re-

denen weer onder water gezet. In 1883/84 werd het opnieuw drooggemalen; reeds in 1886 bleek de bemaling dermate hoge kosten mede te brengen, dat de nieuwe polder weer aan het water werd prijsgegeven. Beide keren bleef het zuidoostelijk gedeelte buiten de inpoldering.

Het meer ligt juist daar, waar aan de oppervlakte holocene afzettingen overgaan in de hoge zandgronden van het Gooi. De zandige bodem van het meer is, uitgezonderd langs de oostelijke oever, bedekt met een dunne klei- of zavelaag, in dikte variërend van 10 tot 90 cm. Deze kleilaag is afgezet door de Vecht, in een tijd toen het water van deze rivier vrije toegang tot het meer had. Op de kleilaag rust een veenlaag, welke vooral langs de westoever een grote uitgestrektheid bezit en een dikte van omstreeks twee meter bereikt. Dit veen is ontstaan na de overstromingen van de Vecht, en is dus zeer recent.

Het Naardermeer biedt een afwisseling van open water, moerasveen en moerasbossen. Ook de oeverstroken zijn met bossen bedekt, welke in vegetatiekundig opzicht grotendeels tot het *Alnion glutinosae* behoren. Tijdens de excursie werden verschillende van deze terreintypen doorzocht. Uit ornithologisch oogpunt is het Naardermeer belangwekkend als broedgebied van lepelaars en purperreigers, terwijl er talloze andere soorten vogels van het moeras voorkomen. Landschappelijk behoort het ongetwijfeld tot de mooiste moerasgebieden van ons land.

Aan de oproep, om in deze prachtige omgeving op een tweetal dagen mossonderzoek te verrichten, hadden een groot aantal leden van de werkgroep en enkele introducés gevolg gegeven, t.w. Mevr. Koopman, Agsteribbe, Bakker, Barkman, Dijkshoorn, Frencken, Gradstein, Groenhuijzen, Keer, Luitingh, Margadant, Reijnders, Segal, Sikkema, Vergouw en van der Werf. Op zondag was ook Reijnders echtgenote van de partij. De voorzitter, prof. Dr. R. van der Wijk, was wegens heuglijke familieomstandigheden verhinderd. Beide dagen genoot het gezelschap de eer, als gasten aanwezig te zien de Heer Mr. H.P. Gorter, directeur van de Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten, en Mevr. Gorter - ter Pelkwijk, die tevens, als bewoners van het Naardermeer, gastheer en gastvrouw waren.

Als tijdstip van aanvang van de eerste excursie vermeldde de convocatie zaterdagmiddag 2.30 uur. Een viertal deelnemers waren echter reeds vroegtijdig gearriveerd om enkele

in de omgeving gelegen objecten te bezoeken. Segal en Vergouw brachten een vluchtig bezoek aan een langs de spoorlijn van Bussum naar Hilversum gelegen kalkrijk terrein, in beheer bij de Stichting Het Noordhollandsch Landschap, object van een in april 1947 door de Amsterdamse bryologen gehouden excursie (*Buxbaumia* mei/juni 1947, blz. 43). Dit bezoek werd gebracht in afwachting van de verlate komst van Barkman en Margadant, die door een fout van de Ned. Spoorwegen niet op het afgesproken tijdstip 10 uur aan het station Naarden-Bussum aanwezig konden zijn. Nadat om 11 uur het viertal zich bij elkaar had gevoegd, werd per auto koers gezet naar de vesting Naarden.

Tijdens deze vóór-excursie, waarvan de gegevens apart gehouden zijn van de Naardermeer-lijst en hierna volgen, werd o. a. een zwaar bemoste vestingwal onderzocht. Op de gedeeltelijk beschaduwde zzo-zijde kwamen voor de mossen (!= met sporen): *Barbula fallax*, *Bryum argenteum*!, *B. capillare*, *Ceratodon*, *Grimmia pulvinata*!, *Hypnum cupressiforme* var. *tectorum*, *Orthotrichum anomalum* var. *saxatile*!, *O. diaphanum*!, *Tortula laevipila*!, *T. muralis* en *T. pulvinata* en de lichenen: *Buellia canescens*, *Candelariella vitellina*, *Collema* c. f. *subfurvum*, *Physcia orbicularis* en *Xanthoria parietina*, terwijl op de zonnige verweerde bovenzijde ervan aan te treffen bleken: *Barbula convoluta*!, *B. unguiculata*!, *Brachythecium albicans* en *B. rutabulum*, evenals *Collema polycarpon* var. *polycarpon* (steriel!). Op een steile muur in de nabijheid werden nog *Caloplaca murorum* en *Physcia ascendens* gesignaleerd, terwijl een spitse muur bij Fort Ronduit nog als aanvulling *Cladonia pyxidata* var. *chlorophaea* liet noteren; onder de mossen waren, naast reeds vermelde gewone soorten, ook aanwezig *Amblystegium serpens*!, c. f. *Bryoerythrophyllum recurvirostre* en *Grimmia apocarpa*.

Vervolgens werden de schreden gericht naar de kust van het IJsselmeer bij Ronduit, welke uit zand en slik bestaat, waar wel forse planten van Zandhaver en andere zoutminnende planten voorkwamen, maar weinig mossen. Slechts een achttal gewone soorten werd opgemerkt, waaronder *Brachythecium albicans*, *Funaria hygrometrica* en *Rhytidiadelphus squarrosus*; vermeldenswaardig was een teratologische vorm van *Bryum argenteum* (twee ringen, deksel-deksel). De rijkste buitenslotte leverden hier enkele zware iepen aan het eind van de weg buiten Fort Ronduit, n.l. de mossen: *Brachythecium rutabulum*,

B. velutinum, *Ceratodon*, *Dicranoweisia cirrata*, *Hypnum cupressiforme*, *Orthotrichum diaphanum*, *Tortula muralis* en de lichenen: *Buellia punctiformis*, *Lecanora chlorothera*, *L. expallens*, *Lepraria aeruginosa*, *Parmelia dubia*, *P. fuliginosa*, *P. sulcata*, *Phlyctis argena*, *Physcia tenella*, *Ramalina farinacea*, *R. fastigiata*, *Xanthoria parietina* en *X. polycarpa*.

In totaal werden op deze vóór-excursie 14 bryophyten en 18 lichenen gezien, die zich niet meer tijdens de Naardermeer-excursie voordeden.

Nadat deze oude iepen waren geïnspecteerd en het zeer fraaie landschap, bedreigd door aanleg van een autosnelweg, was bewonderd, werd via de oude straatweg de molen van het Naardermeer bereikt. Daar waren intussen de overige deelnemers aangekomen, behalve Bakker, die later zou arriveren. De vijf gereedliggende boten bleken niet allemaal nodig te zijn. Het eerste doel was het reservaat Diemontsbos, gelegen aan de ingang van het Naardermeer bij de visserij. Daar werd de groep opgewacht door de Heer en Mevrouw Gorter, die daarmee van hun belangstelling voor de bryologie blijk gaven. Onder leiding van Reijnders, die enkele jaren geleden een uitvoerig onderzoek had gewijd aan het Naardermeer, en daarbij o.a. in het Diemontsbos interessante vondsten had gedaan, drongen de deelnemers de wildernis van het Diemontsbos binnen. Dit is een strikt reservaat, waar reeds vele jaren geen enkele menselijke ingreep heeft plaats gevonden. De bodem is bedekt met veel *Sphagnum*, vooral *S. fimbriatum*, *S. palustre* en *S. recurvum*, die hier en daar grote bulten vormen. Als speciaal doel, waartoe het Diemontsbos werd bezocht, gold echter *Orthodontium lineare*. Deze soort was in 1943 voor het eerst in Nederland gevonden in het vlakbij het Diemontsbos gelegen reservaat Thijsse's Bos op een door W. Meijer en W. Vergouw gehouden excursie, welke de inzet zou vormen van het intensief mossenonderzoek, dat in de jaren daarna in het Naardermeer heeft plaats gevonden. De belangrijkste groeiplaats van deze nieuwe indigeen in het Naardermeer is thans opnieuw het Thijsse's Bos, waar, in een gedeelte met veel oude pollens *Molinia*, deze alle tot enkele dm. hoogte, meestal rondom overvloedig met *Orthodontium* begroeid zijn; op de oude vindplaats ontbreekt hij nu echter volkomen. Daarnaast zijn verschillende fraaie groeiplaatsen in het Diemontsbos bekend, waar de soort zich sinds een vijftal jaren nauwelijks meer schijnt uit te breiden, terwijl hij ook ten z. van de Kooi en in het Jan

Hagensbos aanwezig is gebleken; in de laatste drie percelen steeds op de voet van berken. De rijkste groeiplaats in het Diemontsbos werd tenslotte, na veel zoeken en heroriëntatie in het onoverzichtelijke moerasbos, teruggevonden en door excursionisten uitvoerig bewonderd. Door de tijd van het jaar waren nog weinig sporenkapsels aanwezig. In het voorjaarkomen de pollen vrijwel geheel met de overvloedig voorkomende kapsels zijn overdekt. De concurrentiekracht en vitaliteit van *Orthodontium* bleek wel uit het binnendringen in andere epiphytische mosvegetaties, onder meer van *Cephalozia connivens*.

Ook werden enkele groeiplaatsen bezichtigd van *Thuidium tamariscinum* en *Plagiothecium undulatum*, terwijl ook *Dicranum majus*, *Mnium undulatum*, *Tetraphis pellucida* genoteerd werden. *Agsteribbe* slaagde erin *Calypogeia fissa* op te sporen, nog niet bekend van het gebied. Het perceel kon echter niet grondig bekeken worden, aangezien het de bedoeling was ook nog een bezoek te brengen aan het reservaat De Driehoek. De Heer en Mevrouw Gorter moesten hier het gezelschap verlaten. Enkele deelnemers hadden het geluk op weg naar de Driehoek een ijsvogel over het water te zien scheren. In de Driehoek aangekomen moest eerst behoedzaam een weg worden gebaad over onbetrouwbaar terrein tussen meer dan manshoog riet, maar al spoedig werd de bodem steviger en werd het bos bereikt. Als de mooiste vondst, welke hier verricht werd, deed zich aanvankelijk aanzien *Ptilidium pulcherrimum*, maar achteraf bleek dat niettegenstaande de korte tijd die in het Reservaat ter beschikking stond, als gevolg van het spoedig intreden van de schemering, liefst drie aanwinsten voor het Naardermeer gevonden waren, n.l. wat afwijkende exemplaren van *Eurhynchium schleicheri* door Barkman, *Rhynchostegium megapolitanum* door Groenhuijzen, terwijl *Agsteribbe* tussen zijn veenmos-materiaal *Sphagnum cuspidatum* ontdekte. In het gesloten veenmosdek trokken sterk bruinachtig gekleurde *Sphagnum* pollen steeds weer de aandacht en de determinatie *S. papillosum* scheen gerechtvaardigd. Bij contrôle van diverse verzamelde vondsten bleek echter alles te behoren tot *S. palustre*, terwijl ook het voor *S. teres* gehouden materiaal zich als *S. palustre* f. *squarrosulum* ontpopte.

Door het afnemende daglicht gedwongen, werd het meer tot de volgende dag vaarwel gezegd en begaf men zich naar Muijderberg voor de vergadering, welke in Hotel het Rechthuis plaats vond.

Op zondagmorgen was het verzamelpunt weer de molen, waarna per auto koers werd gezet naar het z.g. perceel 19 naast de eendenkooi. Onder leiding van de Heer en Mevrouw Gorter, die zich intussen wederom bij de excursie hadden gevoegd, werd in stralende zonneschijn een bezoek gebracht aan dit perceel, dat enige jaren geleden van struikgewas was ontdaan, waarna in groot aantal addertong was gaan optreden. Deze soort was thans helaas niet te vinden. Wel werden de permanente kwadraten bezichtigd, die er waren uitgezet teneinde de werking van bepaalde stoorstoffen op planten van het rietland na te kunnen gaan. Het mosdek had zich inmiddels prachtig hersteld van de ingreep en weer werden mooie bruine pollens *Sphagnum palustre* met stelligheid voor *S. papillosum* gehouden. In het soortenrijke veenmosdek vielen mooie exemplaren van zowel *Polytrichum commune* en *P. marginatum* als *P. strictum* te bewonderen en waren ook de drie *Calliergon*-soorten aanwezig. Opvallende vondsten werden echter niet gedaan en de tijd ontbrak om een grondig onderzoek in te stellen naar het voorkomen van *Scorpidium* en *Sphagnum schimperii*, die enige jaren geleden ter plaatse waren verzameld, omdat de deelnemers ruime tijd wilden besteden aan het voornaamste doel voor deze dag, het gebied van de Oude Kooi in de zuidoost hoek van het Naardermeer.

Wel werd de gelegenheid benut, een bosperceel met veel essen te bezoeken, gelegen langs de rand van het meer, aan het pad naar perceel 19. Hier werden verschillende aardige vondsten verricht, zoals van *Brachythecium salebrosum*, *Eurhynchium striatum*, *Mnium punctatum*, *Mnium undulatum*, *Pellia neesiana* en de nog niet van het gebied bekende *Plagiothecium denticulatum* s.s.; Barkman, ver het perceel ingedrongen, dipte *Plagiothecium latebricola* op, na de vondst van W. Meijer in het Diemontsbos niet meer in het gebied gezien.

Vervolgens werden de voertuigen weer opgezocht en langs een omweg, vanwege het buiten gebruik stellen van de spoorwegovergang op de normale toegangsweg, het gebied van de uitgestrekte oeverbossen bereikt. De auto's werden geparkeerd bij een boerderij, en vandaar werd via enige weilanden de buitenrand van het Naardermeer bereikt, waar een boomvalk zijn sierlijke vliegcapriolen volvoerde. Na een met bramen begroeid bosgedeelte te hebben doorkruist konden duidelijk de restanten worden gezien van de vroegere eendenkooi, met de vangpijpen en het thans dichtgegroeide kooiweid.

Direct achter de eerste oude vangpijp welke ontmoet werd, bleek over enkele meters verspreid op diverse stomp en rijkelijk *Plagiothecium latebricola* te vinden, zodat voor alle liefhebbers mooi materiaal met overvloedige gemmen beschikbaar was. Het is tekenend voor de uitgestrektheid van deze randbossen, dat de eerste schrijver, die dit gebied reeds ruim twintig malen langdurig doorzocht, deze plaats nog nooit had ontdekt. Men kon dan ook niet verwachten dat de meeste van de interessante mossen, die hier de laatste jaren op verschillende plaatsen aangetroffen waren, terug te vinden zouden zijn. Zo werden dan ook *Cirriphyllum*, *Climacium*, de beide soorten *Isothecium*, *Thuidium* e.d., alle op diverse plaatsen rijkelijk aanwezig, niet gezien. De route leidde eerst naar de Maaisloot en vandaar werd het perceel weer in westelijke richting doorkruist, waarbij vooral ook aandacht werd besteed aan het onderzoek van de binnenrand met talrijke oude wilgestruiken. Vooral werd naar epiphyten gespeurd, teneinde een van de rijke groeiplaatsen van *Ulota bruchii* terug te vinden, alsmede b.v. *Brachythecium populeum*, *Leskea*, *Ptilidium pulcherrimum*, maar het resultaat bleef beneden de verwachtingen. Wel werden op diverse plaatsen kleine polletjes *Ulota bruchii* gevonden, soms steriel, en ontdekte *Agsteribbe Frullania dilatata* en Groenhuijzen *Orthotrichum lyellii*, waarvan slechts een vondst tot nu toe bekend was. De laatste ontdekte tevens *Eurhynchium speciosum* met jonge sporogonen, een soort die door E.M. van Zinderen Bakker reeds was vermeld, maar later nooit teruggevonden. Alle later als zodanig verzamelde vormen bleken min of meer afwijkende exemplaren van *Eurhynchium striatum* te zijn, zodat deze soort in 1955 voor het gebied als vervallen werd beschouwd. Met deze vondst is hij dus weer in ere hersteld.

Het zware terrein, gepaard aan het warme weer, maakte ten slotte enig rusten in het weiland, grenzend aan het meer, aantrekkelijk, zodat daarmee de excursie, welke omstreeks 5 uur ontbonden werd, een natuurlijke beëindiging vond.

Na het intensieve onderzoek van de mossen van het gebied (zie lit.: Meijer 1948, Reijnders 1955) konden niet veel spectaculaire nieuwe vondsten verwacht worden, zodat het vinden van zeven noviteiten (onderstreept in de soortenlijst) tot grote tevredenheid doet stemmen, ook al is de lijst van gevonden soorten zeker klein te noemen in vergelijking met de huidige inventaris van 130 bryophyten van het gebied. Gevon-

den werden daarvan 63 bladmossen en 11 levermossen. Tot dusver waren van het gebied 119 soorten en var. bryophyten bekend en gepubliceerd, welk aantal door het weekend met 7 is uitgebreid. Bovendien moeten daarbij nog gerekend worden *Scorpidium* en *Sphagnum schimperi*, gevonden in perceel 19 en de nog niet gepubliceerde *Plagiothecium laetum*, algemeen in het gebied en ook nu weer enkele malen gezien, alsmede *Gymnocolea inflata*, in april 1956 gevonden ten n. van het Jan Hagensbos. Doel van de excursie was dan ook vooral, de deelnemers eens te doen kennismaken met de mossoorten van een terrein, dat overeenkomst moet vertonen met grote delen van ons land, zoals dit er zal hebben uitgezien bij het begin van onze beschaving. Dit doel is ten volle bereikt. De deelnemers kunnen dan ook op een zeer geslaagde excursie terugzien, hetgeen in niet geringe mate werd bevorderd door het uitzonderlijk fraaie weer.

Summary:

The autumn field meeting was held from 9 to 10 september 1961, in the nature reserve "Het Naardermeer". The extent of this very varied territory, comprising fens, bogs, marshes and lakes, made an exhaustive examination in such a short time impossible, but the participants obtained a vivid impression of this beautiful nature reserve. Among the species collected during this visit, seven were gathered here for the first time.

Soortenlijst:

Legenda:

- Db. - Diemontsbos (Reservaat).
- Dh. - Driehoek (Reservaat).
- 19 - Perceel 19, 500 m. zo. van Kooi.
- Es - Randbos met vrij veel essen bij Perceel 19.
- OK. - Oude Kooi, oeverbos w. van Maaisloot.
- ! - met sporogonen (musci); met perianth bij *Hepaticae*.

Musci

Amblystegium serpens	.	.	.	x	x!	
Aulacomnium androgynum	.	x	x	.	x	
" palustre	x	.	x	.	.	
Brachythecium rutabulum	.	x	.	x!	x!	
" salebrosum	.	.	.	x	x!	
" velutinum	.	.	.	.	x	
Calliergon cordifolium	x	x	x	.	x	
" giganteum	.	.	x	.	.	
" stramineum	x	.	x	.	.	
Calliergonella cuspidata	.	x	x	.	.	
Campylopus flexuosus	x	.	.	.	x	
" fragilis	x	.	.	.	x	
" " var. pyriformis	x	.	.	.	.	
Ceratodon purpureus	.	.	.	.	x	
Dicranella heteromalla	x	.	.	.	x	
Dicranoweisia cirrata	.	x	.	.	x!	
Dicranum bonjeani	x	.	x	.	.	
" majus	x	.	.	.	.	
" scoparium	.	.	.	.	x	
" " var. paludosum	x	.	.	.	.	
Drepanocladus uncinatus	.	.	.	.	x	
" " var. plumulosus	.	.	.	.	x	det. Barkm.
<u>Eurhynchium schleicheri</u>	.	x	.	.	.	det. Barkm.
" speciosum	.	.	.	.	x!	
" stokesii	x	x	x	x	x!	
" striatum	x	x	.	x	.	
Fissidens adianthoides	.	.	.	x	.	
Hypnum cupressiforme	x	x	.	x	x	
Leucobryum glaucum	x	.	.	.	.	
Mnium affine var. rugicum	.	.	.	x	x	
" hornum	x	x	.	.	x	
" punctatum	.	.	.	x	.	
" undulatum	x	.	.	x	x	
Orthodontium lineare	x!	.	.	.	.	
Orthotrichum affine	.	.	.	.	x	
" lyellii	.	.	.	.	x	det. Groenh.
Plagiothecium curvifolium	.	x	.	.	.	

<u>Plagiothecium denticulatum</u> var. dent.	.	.	x	.	
" " var. undulatum	x	x	.	x	x
" laetum	.	x	.	x	.
" latebricola	.	.	.	x	x
" silvaticum					
var. neglectum	.	x	.	x	.
" silvat. var. negl.					
f. propaguliferum	.	.	.	.	x
" undulatum	x	x	.	.	.
Pleurozium schreberi	x	.	.	.	.
Pohlia nutans	x!	x	.	.	x
Polytrichum commune	x	x	x	.	x
" marginatum	.	x	x	.	.
" strictum	x	.	x!	.	.
Pseudoscleropodium purum	x	.	.	x	.
<u>Rhynchostegium megapolitanum</u>	.	x	.	.	.
Sphagnum acutifolium	.	.	x	.	.
" <u>cuspidatum</u>	.	x	.	.	.
" fimbriatum	x	x	x	.	x
" palustre	x	x	x	.	x
" " f. squarrosulum	.	x	.	.	.
" plumulosum	.	.	.	.	x
" recurvum	x	x	x	.	.
" " var. mucronatum	.	x	x	.	.
" rubellum	x	.	x	.	.
" squarrosulum	x	x	x	.	x
Tetraphis pellucida	x	.	.	.	.
Thuidium tamariscinum	x	.	.	.	.
Ulota bruchii	.	.	.	.	x!

Hepaticae

<u>Calypogeia fissa</u>	x	.	.	.	.
" trichomanis	x	x	x	x	.
Cephalozia connivens	x	x	.	.	.
Chiloscyphus polyanthus	x	x	x	.	.
Frullania dilatata	.	.	.	.	x
Lophocolea bidentata	x	x	x	.	x
" heterophylla	x!	x	x	x	x

Pallavicinia lyellii	x! x . . .	
Pellia neesiana	. x . x .	
Ptilidium pulcherrimum	. x . . x	
Ricciocarpus natans	. x . . .	sloot bij Dh.

Lichenes

Cladonia coniocraea	. . . x .	
" fimbriata	 x	
Lecanora pithyrea	x x . . x	
Evernia prunastri	x . . . x	
Parmelia caperata	 x	
" dubia	 x	
" physodes	x x . . x	
" revoluta	 x	
" subaurifera	x x . . x	
" sulcata	x x . . x	

Literatuur

- Margadant, W.D. and Meijer, W. (1950). Preliminary remarks on Orthodontium in Europe. Trans. Brit. Bryol. Soc. 1 (4).
- Meijer, W. (1948). La flore des Bryophytes du Lac de Naarden. Revue Bryol. et Lich. 17 (1-2).
- Meijer, W. (1949). Botanische ervaringen in het Naardermeer. "In het voetspoor van Thijssse": 382-387.
- Meijer, W. (1951). The recent distribution and the methods of propagating of Orthodontium lineare Schwaegr. Revue Bryol. et Lich. 20 (1-4).
- Meijer, W. (1951). The genus Orthodontium. Academisch proefschrift, Amsterdam.
- Reijnders, W.J. (1955). De mosflora van het Naardermeer. Buxbaumia 2 (3-4): 49-61.
- Zinderen Bakker, E.M. van (1942). Het Naardermeer, Amsterdam